

crkva u svijetu

POGLEDI

ŽENA U CRKVENIM STRUKTURAMA JUČER I DANAS

Ljiljana Matković-Vlašić

Međunarodna godina žena potakla je mnoge inicijative. Pesimisti ipak mogu reći: »Ah, sve će ionako ostati po starom.« Istina je da se u godinu dana ne mogu izmijeniti stanja koja su se stoljećima nametala, ali je isto tako istina da je proces uključivanja žene u sve životne tokove počeo davno prije 1975. i da se neće zaustaviti niti u budućnosti koja je pred nama. Možemo biti sigurni da po starom neće ostati. Razvoj čovjekove misli i svijesti, a to je u osnovi svih društvenih promjena, ne može zaustaviti nikakva sila.

Žene se žele potpuno angažirati s muškarcima u izgradnji boljega svijeta. To neizbježno povlači za sobom i pitanje položaja žene u Crkvi, jer Crkva je dio svijeta i dijeli sudbinu svijeta. Činjenica je da je II. vatikanski koncil postavio temelje ravnopravne suradnje između muškaraca i žena. U koncilskom dokumentu *Gaudium et spes* čitamo: »Svaka diskriminacija u temeljnim pravima osobe na društvenom ili kulturnom polju, ili zbog spola, rase, boje kože, društvenog položaja, jezika ili religije mora se prevladati i ukloniti jer se protivi Božjoj nakani« (GS 29). Vidimo, dakle, da je Koncil osudio svaki oblik rasizma, ali i seksizma (seksizam je riječ koja znači diskriminaciju na temelju spola). Sada se normalno postavlja pitanje kako Crkva reagira na te smjernice Koncila, što je učinjeno, što se čini i što će se još učiniti. U zadnjih desetak godina napisana je čitava biblioteka knjiga o tom problemu, a da ne govorimo o člancima, dizertacijama, predavanjima i kongresima. Mnogima se čini doduše da se promjene unutar Crkve vrše vrlo sporo. No da smo pratili svjetski katolički tisak samo u posljednjih nekoliko godina i sabrali sve što je u pitanju žene bilo napisano, imali bismo sada prilično debeli dosije. Sama ta činjenica mnogo znači, a još više obećaje. Neki se protivne evoluciji, odnosno prodoru žene na različite položaje u Crkvi, pozivajući se na N. zavjet i na tradiciju Crkve. Dakako, mislim da je nemoguće

govoriti o ženi u crkvenim strukturama bez osvrta na položaj žene u N. zavjetu i bez osvrta na Kristovo ponašanje prema ženama. Krist nam je uzor i putokaz. Ako bez predrasuda čitamo N. zavjet, vidjet ćemo da je uloga žene u njemu mnogo značajnija nego što bismo mogli u prvi mah misliti, uzimajući u obzir mentalitet onoga vremena u židovskom društvu. Ponašanje Krista prema ženama u velikom je kontrastu s ponašanjem, uobičajenim u ono doba. Valja imati na umu da su žene u židovskom društvu bile isključene iz svakog javnog života, pa i religioznog.

»Žene, robovi i djeca« spadali su u isti rang manjevrijednih bića. Religioznu poduku nisu primale, jer su ih smatrali nesposobnima da je shvate. Rabini su Bogu zahvaljivali što ih nije stvorio ženama. U povijesti Izraela žena nikada nije imala neku veću slobodu, ali se ipak može reći da je u ranijim epohama imala povoljniji položaj nego kasnije. Sjetimo se važne političke uloge što ju je imala Estera ili Judita, te javnih religioznih uloga što su ih imale proročice, zatim likova Rebeke, Rute ili Sare. No povijesni razvitak Izraela išao je u antifeminističkom pravcu što se već vidi iz izreka u mudrosnim knjigama. To pogoršanje ženinog položaja dovodi se u vezu s društvenim razlozima (postepenim napuštanjem agrarnog tipa života, npr.), a ti su razlozi u židovskom društvu bili još pojačani religioznim motivima. Kad govorimo o kršćanstvu, o njegovoj revolucionarnoj ulozi u židovskom društvu, onda moramo voditi računa upravo o tom židovskom društvu, čije nepravde u odnosu na ženu kršćanstvo nije moglo jednostavno eliminirati. Radosna vijest, koju je Krist navješćivao, jest vijest koja svakog čovjeka oslobađa izazivajući duboku unutrašnju transformaciju, ona ima univerzalan karakter, ali ne nameće se silom niti u krvi ruši društvene sustave. Poziv Kristov upućen čovjeku nadilazi svaku razliku u spolu. Kao što se Krist rado obraćao siromašnima, odnosno onima koje je društvo odbacilo, tako Krist nije oklijevao izazivati zakonske zabrane, upućujući svoju poruku ženama, čak do te mjere da je to za njegove suvremenike bilo skandalozno.

Dok su Židovi mislili da se o zakonu ne može poučavati žene, niti s njima razgovarati o teološkim problemima, Isus je sve te tabue i predrasude rušio. Ne samo da su žene bile dio slušateljstva kojem se Isus obraćao, nego im je on davao i neka razjašnjenja svoje evanđeoske poruke. Sjetimo se njegova razgovora sa Samarijankom na zdencu (Iv 4, 27). To je pravi teološki razgovor u kojem Samarijanka nije samo pasivni slušatelj nego aktivni sugovornik. Njoj na kraju Isus kazuje da je Mesija. Zar bi joj to rekao da ju je smatrao nesposobnom za shvaćanje nekih istina? Po toj se ženi Isus objavio Samarijancima. Žene, koje u židovskom društvu nisu imale pravo svjedočiti, Isus je uzeo za svjedoke svog uskrsnuća, tog najvažnijeg događaja u povijesti spasenja. Značajno je da Isus nije htio da žena bude zatvorena u okvire jedne jedine uloge, koja joj se čak i danas najradije želi nametnuti, a to je uloga domaćice i majke. Kad je bio kod Marte i Marije on je mirne duše mogao Mariju upozoriti neka pomogne Marti u kućanskim poslovima. To bi čak većina današnjih ljudi i učinila. Ali ne, Isus jasno govori što je važnije (Lk 10, 38-42). Kad je neka žena iz naroda povikala »Blago utrobi koja te nosila i prsima koja si sisao« Isus je odvratio: »Većma blago onima koji slu-

šaju riječ Božju i drže je!» Nije ovdje Isus htio potcijeniti majčinstvo, ali ga je jednostavno stavio na njegovo pravo mjesto. Dugo bismo se mogli zadržati na primjerima iz Kristova života. Isto bismo tako dugo mogli govoriti o sv. Pavlu, kojeg mnogi smatraju ženomrscem i glavnim stupom maskulinizma u Crkvi. U izjavama sv. Pavla osjeća se njegova rabinska izobrazba, koja često dolazi u suprotnost s evanđeoskom porukom i koju on nastoji s njom pomiriti. No naći ćemo kod njega izjava koje i te kako govore u prilog jednakosti žena. Ne bih se željela suviše na tome zadržavati (to je obrađeno u mojoj knjizi *Žena i Crkva*).

Tema mog izlaganja odnosi se na crkvene strukture. Činjenica je da u strukturama Crkve, barem ako je riječ o hijerarhijskim strukturama, žene nisu prisutne. Danas mnogi teolozi postavljaju sebi pitanje kako to da temeljna poruka Novoga, pa i Staroga zavjeta, koja govori o jednakosti muškarca i žene pred Bogom, nije ostvarena u crkvenim strukturama? Na to pitanje dati odgovor nije jednostavno. Znamo da antifeminizam u svijetu potječe iz pradavnih vremena, makar je i tu bilo velikih razlika u različitim civilizacijama i na raznim dijelovima svijeta. Koliko god je kršćanstvo doprinijelo valorizaciji žene (npr. ukidanjem bigamije, te isticanjem posvećenog djevičanstva), Crkva kao organizirana struktura nije mogla biti nešto izvan svijeta i društva. Patrijarhalne svjetovne strukture i mentaliteti vrlo su se lako udomačili i u Crkvi. Čak su se razvile i čitave teorije i ideologije za opravdanje takvih stavova. Uzmimo npr. crkvene oce. Ali i među njima ima onih koji su značajno evoluirali od antifeminizma do znatno humanijih stajališta, i to u samo nekoliko godina razmaka. Zato je jako važno postaviti njihove tvrdnje o ženi u njihov povijesni kontekst. Prezir prema ženi, vezan je uz prezir prema svemu što je tjelesno, a to je proizašlo iz raznih poganskih shvaćanja i nema s kršćanstvom nikakve veze. Mi se na tome ovdje nećemo zadržavati. Više nas zanimaju činjenice nego teorije. Kad kažemo crkvene strukture jučer, onda jučer znači dimenziju prošlosti koja dopire do prvobitne Crkve. Ta prvobitna Crkva za nas je neobično važna, jer nije opterećena naslagama stoljeća i može nam u svom svježem i izvornom obliku biti najbolji putokaz. Prvobitna se Crkva nužno morala strukturirati i formirati službe da bi mogla funkcionirati. Sveti Pavao među vršiocima služba navodi apostole, proroke i učitelje (1 Kor 12, 27-30). Isto će tako govoriti o nadglednicima (to su današnji biskupi), te o đakonima i svećenicima (1 Tim 3, 1-13). U apostolskom zboru što ga je utemeljio Krist nije bilo žena. Mnogima ta činjenica znači da Krist nije htio dati ženama svećeničku ulogu. Međutim, sve veći broj suvremenih teologa (npr. Aubert) postavlja tvrdnju: da je Krist uzeo u apostolski zbor i žene, sigurno je da bi se u tolikoj mjeri sukobio sa židovskim društvom, da bi odmah na početku blokirao svoje navješćivanje i učinio nemogućim svaki dijalog s izraelskim narodom za čiji je mentalitet bilo nemoguće da žena vrši javnu funkciju. Isto bi tako bilo da je uzeo nekog poganina ili Samarijanca. No ostavit ćemo teolozima da raspravljaju o tom problemu. Nećemo govoriti o mjestima gdje žena nije bilo nego o mjestima gdje ih je bilo. Kad se Crkva proširila na grčko-rimski svijet, žena se zahvaljujući većoj evoluciji tog svijeta lakše uklopila u život Crkve. Djela apostolska spominju priličan broj vrlo

aktivnih žena. Priscilu npr. koja je s mužem Akvilom širila Kristovu nauku i koju sv. Pavao naziva »suradnicom u Kristu« (Rim 16, 3) neki teolozi smatraju čak i autorom poslanice Hebrejima (Harnack, Harris, Peake). Važnu crkvenu funkciju bez sumnje je vršila Feba, koju Pavao naziva »službenicom Crkve u Kenhreji« i preporuča je rimskoj zajednici (Rim 16, 2, 13). Feba je u stvari bila đakonisa. Sve značajke službi u prvobitnoj Crkvi nisu nam poznate, jer je rječnik apostola u vezi s time dosta neprecizan. Što je npr. vršila »suradnica« a što »službenica« (diaconē)? Neki teolozi smatraju da je izraz diaconos značio općenito službu, dakle isto tako Pavlovu službu kao i službu Timoteja ili Apolona. Prema tome, ako je Pavao dao kršćanki Febi naziv službenice, to ne mora značiti da je ona vršila samo đakonsku službu nego i neku drugu pa i mnogo važniju službu. Neke su žene vlastitom inicijativom otvarale svoje domove kršćanskim zajednicama. Spomenimo samo Mariju, majku Ivana zvanog Marko u čiju je kuću navratio Petar, nakon što je čudesno izbačljen iz tamnice. Ili Lidiju »prodavačicu grimizne odjeće iz grada Tijatire« koja s visokim stupnjem kršćanske svijesti daje svoju kuću na raspolaganje apostolima (Dj 16, 15). U prvobitnoj Crkvi postojao je i red udovica »ordo viduarum« (1 Tim 5, 9) koje su se bavile različitim poslovima materijalne prirode. U III. stoljeću red udovica pada pomalo u sjenu pred đakonisama koje preuzimaju njegovu ulogu. Đakonise su mogle stajati uz oltar, između đakona i subđakona. Njihova se djelatnost nije iscrpljivala samo u karitativnom poslu. Imale su i stanovitu dušobrižničku ulogu, osobito kod žena. Posvećenje koje su primale bilo je popraćeno polaganjem biskupskih ruku. Povijest Crkve spominje đakonise sve do XI. stoljeća na Zapadu, a nešto dulje na Istoku.

U prvobitnoj Crkvi žene su vršile i proročku službu. Značenje te službe u Novom pa i u Starom zavjetu mnogo je šire od proricanja budućih događaja, jer »onaj koji prorokuje govori ljudima: uzdiže ih, opominje i tješi« (1 Kor 14, 3). Pod proročkom službom smatra se, dakle, svaka nadahnuta riječ koja izgrađuje Crkvu, a tu spada i karizmatičko navješćivanje Božje riječi na liturgijskim skupovima ili izvan njih. U svojoj poslanici Korinćanima sv. Pavao spominje tu službu žena. On ih doduše poziva da mole ili prorokuju pokrivene glave (1 Kor 11, 5), jer vodi brigu o židovskom društvu. Ako se kod Pavlovih riječi zadržimo samo na tom pokrivanju glave, možemo lako izgubiti iz vida ono bitno, a to je da su žene u korintskoj Crkvi navješćivale riječ Božju. Sam Pavao koga se smatra ženomrscem prihvaćao je gostoprinstvo žena s kojima je razgovarao o stvarnostima vjere. On je smatrao normalnim da važne funkcije u Crkvi budu prepuštene ženama. Društveni kontekst bio je tada drukčiji od današnjeg. Krist što se tiče žena, pa i što se tiče nekih drugih područja, nije htio izazovno uništiti postojeći poredak, nego je posijao sjeme kasnije evolucije. Protivnici svećeništva žena i uopće žena angažmana u Crkvi pozivaju se na onaj često citirani odlomak iz 1. poslanice Korinćanima u kojem Pavao zabranjuje ženama da govore na sastancima (1 Kor 14, 34-35). Da je Pavao stvarno htio ženama zabraniti govor na skupovima, zar bi ga onda nekoliko poglavlja ranije odobravao, kad je riječ o proroštvu i molitvi? Neki egzegeti sumnjaju da je Pavao autor tog odlomka, da se radi o interpolaciji, tj. naknadnom

umetanju. Pavlove zabrane disciplinskog su karaktera, a ne dogmatskog, te im se ne može pripisivati apsolutna vrijednost.

Žene su u prvobitnoj Crkvi vršile raznolike funkcije, već prema potrebama kršćanskih zajednica. U srednjem vijeku, kad je đakonat već nestao, bilo je poglavarica nekih redova koje su imale visoku crkvenu moć. Čak su nosile mitru i biskupski štap, te upravljale i muškim i ženskim samostanima. Takvi su slučajevi bili u Italiji, Francuskoj i Španjolskoj. Kasnije je Crkva suzila kompetenciju žena na tim područjima i sve do II. vatikanskog koncila možemo manje-više pratiti zatvaranje crkvenih struktura za žene. No upravo taj Koncil znači veliku prekretnicu. Papa Ivan XXIII. vidio je u procesu ženine emancipacije znak vremena. Pitamo se kakva bi to bila Crkva koja bi bila slijepa za znakove vremena? Katolička Crkva nije slijepa za taj znak vremena, ali nerealni su oni koji misle da se u deset godina mogu popraviti stoljetni propusti. Osim toga, ono što nam se danas čini propustom, možda je jučer bila nužnost, uvjetovana posebnim društvenim kontekstom. U Crkvi se svaki dan nešto zbiva. Ne može se više govoriti o nekom miru. Pod pritiskom javnog mnijenja osnovane su unutar Crkve u nizu zemalja — u suradnji s hijerarhijom — radne grupe koje se bave pitanjem položaja žene u Crkvi i pitanjem suradnje između žena i muškaraca. Grupa biskupa i stručnjaka u Nizozemskoj pripremila je izjavu koja je 26. lipnja 1973. preporučena za diskusiju pod naslovom: »Mjesto žene u pastoralnoj službi«. U Kanadi je 19. IV. 1971. osnovana stalna radna grupa i to nakon sastanka 85 biskupa i 60 delegiranih žena. Kanadski su biskupi zamoljeni da se založe za ukidanje svih diskriminatorskih raspoloženja prema ženama u kanonskom pravu i u praksi. Načelno oni su glasali za pristup žena u sve službe. Za vrijeme rimske sinode o »pravdi u svijetu« 1971. brojni su biskupi pledirali za ukidanje diskriminacije prema ženama u Crkvi i u društvu. Tu je izražena želja za osnivanjem međunarodne komisije koja bi se bavila problemom žene u Crkvi. Papa Pavao VI. osnovao je tu komisiju 1973. i ona treba ispitati sav problem žene u Crkvi i u društvu. U međuvremenu sve brojnije žene primaju u Crkvi razne odgovornosti. Poznato je da u Latinskoj Americi neke redovnice vrše vikarsku ulogu kao npr. u nadbiskupiji Rio de Janeira. U Kosta Rici, Ugandi i Zairu npr. žene vrše funkcije gotovo kao i svećenici, samo što ne predsjedaju euharistiji i ne ispovijedaju. U Belgiji, u Brugesu, žena je izabrana za člana biskupskog vijeća, a u župi Sainte Cordule u Schotenu (Antwerpen) biskup je dao Agnezi Rossano posao s punim radnim vremenom. Ona priprema žene za crkveno vjenčanje, radi s obiteljima i dijeli svetu pričest. U sjevernoj Francuskoj jedna redovnica daje sakrament bolesnika u bolnici u kojoj radi. U Parizu biskup je službeno priznao Françoisei Destang funkciju animiranja kateheze u biskupiji. Ovi primjeri o kojima izvješćuje svjetska katolička štampa govore nam o tome da žene dolaze na ona mjesta u Crkvi, odnosno u one strukture gdje se donose odluke i da same u tim odlukama sudjeluju. Doduše, u liturgiji ta je prisutnost još uvijek neznatna, ali i tu se biskupije razlikuju. U flamanskim biskupijama npr. dijeljenje svete pričesti mogu vršiti i žene. Povodom posljednje biskupske sinode mnoge su grupe tražile od pape da omogući ženama đakonsku službu. Možemo očekivati

da će u budućnosti tih zahtjeva i pritisaka na Svetu Stolicu biti sve više. Ti zahtjevi proizlaze iz potrebe kršćanskih zajednica, a upravo je to bitno. Ne radi se ni o kakvom hiru ili ekstravaganciji, nego o stvarnim potrebama koje diktira proživljeno životno iskustvo. U takvom svjetlu treba gledati i problem svećeništva žena o kojem se sve više govori, iako službena Crkva to ne prihvaća. Taj sam problem dotakla u svojoj knjizi *Žena i Crkva*. On, strogo uzeto, ne ulazi u okvire ovog izlaganja, jer pripada, barem u svom konačnom rješenju, sutrašnjici a ne današnjici. Pa ipak, radi informacije i kako ne bi izgledalo da se plašimo o tome govoriti, rekla bih samo to da se u vezi s tim problemom teolozi dijele u tri skupine: one koji odbijaju svako ređenje žene (npr. Delhaye), one koji su za ređenje, ali samo do đakonata (npr. Congar, Vorgrimler), te na one koji smatraju da bi žene mogle vršiti sve službe uključujući svećeničku i biskupsku službu. Neki iz te skupine smatraju da vrijeme za to još ipak nije došlo, makar nema nikakvih teoretskih zapreka (npr. Van der Meer). Među onima koji u načelu čak nisu za odugovlačenje nalazi se Karl Rahner, Laurentin, Armbuster.

Kad smo već kod tog problema, onda valja reći da je 3. srpnja 1975. opća sinoda engleske Crkve donijela povijesnu odluku, kako navodi katolički list *Informations catholiques internationales* (10. VIII. 1975). Većinom glasova sinoda je priznala da ne postoji nikakav »temeljni prigovor za ređenje žena«. Primjenjivanje te odluke još je odgođeno, ali svakako predstavlja značajan trenutak za religioznu povijest XX. stoljeća.

Pred Komitetom za Međunarodnu godinu žena papa Pavao VI. rekao je da žene, premda ne primaju poziv za apostolat Dvanaestorice i prema tome za službu ređenja, ipak su pozvane da nasljeđuju Krista kao suradnice i učenice. Time je izražen sadašnji stav službene Katoličke Crkve. Isti stav zauzima i Pravoslavna Crkva.

Kad već govorimo o ženi u crkvenim strukturama danas, onda ne smijemo zaboraviti na sve veću prisutnost žena u raznim župskim i pastoralnim vijećima. Prisutnost žena u Rimskoj kuriji na žalost još uvijek je neznatna. Tako npr. nema ni jedne žene u Komisiji za reviziju kanonskog prava, ni jedna nije u Tajništvu za jedinstvo ili u Tajništvu za nekršćane. Prisutne su u Concilium de Laicis, njih osam, i u Iustitia et Pax, dvije. U vatikanskim kongregacijama uopće ih nema osim u nekima gdje su prisutne samo kao savjetnice. Stvari se ipak mijenjaju. Eto, na primjer, još nam je u pamćenju ostalo zaprepaštenje što ga je Sveta Stolica izazvala odbivši prije nekoliko godina imenovanje za ambasadora jedne žene koju je predložila Zapadna Njemačka. Međutim, papa Pavao VI. prihvatio je 10. siječnja 1975. godine imenovanje Bernadette Olowo za ambasadora Ugande pri Vatikanu i time je prekinuo tradiciju od 9 stoljeća, koja je imala snagu zakona i prema kojoj žena nije mogla vršiti tu funkciju. Vidimo dakle da se stvari mijenjaju, a mijenjaju se zato jer se mijenja društvo, mijenja se kontekst u kojem živimo. Citirat ću riječi poznatog teologa Congara: »Crkva kao i čovječanstvo treba biti i muška i ženska. Ne znamo još kakva će biti Crkva u koju žene budu unijele svoj specifični doprinos, jer imamo samo muške modele... doprinos žena svakako znači obogaćenje za Crkvu.« Teolog Aubert, koji je

nedavno napisao značajnu knjigu o antifeminizmu i kršćanstvu (*La Femme, Cerf/Desclée, Paris 1975*) kaže u toj knjizi da je Crkva u prošlom stoljeću izgubila radničku klasu i da bi joj se to isto moglo dogoditi sa ženama, koje su već umorne od potcjenjivanja i omalovažavanja unutar Crkve. Taj teolog kaže da se ne radi o tome da bi se Crkva feminizirala, nego da je riječ o traženju novog tipa odnosa između ljudskih bića. Moglo bi se reći: dobro, a što je s Crkvom kao Božjim narodom, onom dinamičnom masom koja u raznim neformalnim grupama ili individualno širi evanđeosku poruku? Mislim da je upravo takvo pitanje na svome mjestu. U Crkvi kao Božjem narodu žena je i te kako prisutna. Ali mi smo se ovdje zadržali prvenstveno na strukturama, jer o njima velikim dijelom ovisi funkcioniranje Crkve. Dakako, nije sva Crkva u svojim strukturama. Ona je daleko šira i veća od svojih struktura. Ona živi u svim svojim članovima koji poput kapilara u organizmu prenose evanđeosku poruku svijetom. Crkva živi u brojnim anonimnim ženama koje diljem svijeta neumorno rade na Kraljevstvu Božjem. Ako one jednom uđu u crkvene strukture, svejedno koje, onda bi to trebao biti odraz životnih potreba kršćanskih zajednica, a u te potrebe zaista ne treba više sumnjati. Netko može upitati, a što je s našom mjesnom Crkvom. Ako smo čuli primjere iz Belgije, Nizozemske, Francuske, Ugande itd. što je s primjerima u nas? Mislim da odgovor na ovo pitanje, koje svakako treba postaviti, može proizaći samo iz jedne temeljite analize. Međunarodna godina žena, čini mi se da osim sporadičnih članaka po našim vjerskim časopisima, nije potakla nikakvu veću inicijativu unutar naše Crkve. Niti manju inicijativu, na žalost.

Bilo na planu opće, bilo na planu mjesne Crkve, jasno je da se vjernost Kristovoj poruci iskazuje upravo tako da se vodi računa o potrebama svoga vremena. Žene same moraju svojim proživljenim iskustvom pronalaziti one zadatke u Crkvi koji odgovaraju tim potrebama. Ostati na starim pozicijama, odbijati svaku promjenu znači zatvarati granice Duhu Svetom koji od nas traži neprestani rast u istini i u ljubavi. Tamo gdje je žena ponižavana ili potcjenjivana, ili pak hipokritski idealizirana, ne može biti riječi o navješćivanju Evandjelja Isusa Krista. Prihvatiti suradnju žena, njihov doprinos u razvitku društva i Crkve jedan je od osnovnih postulata pravde i istine. Povodom Međunarodne godine žena papa Pavao VI. rekao je: »Treba hrabro suzbijati sve nepravde odvažnim promjenama. Bez odgađanja treba poduzeti hitne reforme.« U riječima svetoga Pavla u poslanici Galaćanima (3, 28) naići ćemo na navješćivanje potpunog dokidanja svih oblika ropstva, rasizma i diskriminacije: »Nema tu više ni Židova ni Grka; nema više ni roba ni slobodnjaka; nema više ni muškog ni ženskog, jer ste svi samo jedan u Kristu Isusu.« Dugačak je i mučan put do ostvarenja ovih proročkih riječi svetoga Pavla. Ali na nama je, da ih već sada počinjemo ostvarivati.